

TIL TIZIMIDA LEKSIK MA'NO VA KONTEKSTUAL MA'NONING O'ZARO MUNOSABATI

*Samarqand Davlat Chet tillari Instituti Ingliz filologiyasi va tarjimashunoslik
fakulteti, Ingliz tili nazariyasi kafedra o'qituvchisi*

Xodjiyeva Umida Faxriddinovna

Ingliz filologiyasi va tarjimashunoslik fakulteti 4-kurs talabasi

Madaminova Nilufarxon Abdusamat qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada til tizimida leksik ma'no va kontekstual ma'no o'rtasidagi o'zaro munosabat ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida so'zning lug'aviy (leksik) ma'nosi va nutq jarayonida yuzaga keladigan kontekstual ma'no o'rtasidagi farqlar, ularning o'zaro bog'liqligi hamda kommunikativ jarayondagi ahamiyati yoritib beriladi. Shuningdek, kontekst orqali leksik ma'noning konkretlashuvi, ma'no kengayishi va torayishi jarayonlari ilmiy asosda izohlanadi. Tadqiqot natijalari leksik va kontekstual ma'no birligi tilning semantik tizimini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: leksik ma'no, kontekstual ma'no, semantika, kontekst, nutq jarayoni, til birliklari, ma'no aniqligi.

Zamonaviy lingvistikada til birliklarining ma'nosini o'rganish semantika sohasining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'z ma'nosi ikki asosiy shaklda namoyon bo'ladi: leksik ma'no va kontekstual ma'no. Leksik ma'no — bu so'zning lug'atlarda qayd etilgan, nisbatan barqaror va umumlashgan ma'nosi bo'lsa, kontekstual ma'no nutq jarayonida, ma'lum vaziyat va matn doirasida shakllanadi. Ushbu ikki turdagi ma'no o'rtasidagi o'zaro munosabat til tizimining muhim semantik xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, leksik va kontekstual ma'no o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish til birliklarining real nutqdagi funksiyasini chuqurroq anglashga yordam beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi til tizimida leksik va kontekstual ma'noning o'zaro munosabatini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: leksik ma'noning mohiyatini aniqlash, kontekstual ma'noning xususiyatlarini ochib berish, ularning o'zaro aloqasini tahlil qilish hamda nutq jarayonida bu munosabatning qanday namoyon bo'lishini yoritish.

Tadqiqot obyekti sifatida til tizimidagi so'zlar va ularning nutqdagi qo'llanilishi olinadi, tadqiqot predmeti esa leksik va kontekstual ma'no o'rtasidagi semantik bog'liqlikdir. Tadqiqot davomida semantik tahlil, kontekstual tahlil, diskurs tahlili va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Mazkur

ishning ilmiy ahamiyati shundaki, unda leksik va kontekstual ma'no o'rtasidagi munosabat tizimli ravishda yoritilib, tilshunoslikda semantik tahlilni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Leksik ma'no til birliklarining asosiy semantik xususiyati bo'lib, u so'zning lug'aviy mazmunini ifodalaydi. Bu ma'no nisbatan barqaror bo'lib, til tizimida mustahkam o'rin egallaydi. Leksik ma'no orqali so'zning umumiy semantik doirasi belgilanadi va u nutq jarayonida ma'lum darajada o'zgarishsiz saqlanadi. Shu bilan birga, leksik ma'no til birliklarining asosiy semantik bazasini tashkil etadi.

Kontekstual ma'no esa so'zning nutq jarayonida, aniq vaziyat va matn doirasida yuzaga keladigan ma'nosidir. Bu ma'no leksik ma'noga nisbatan dinamik bo'lib, turli omillar ta'sirida o'zgarib boradi. Kontekstual ma'no so'zning atrofidagi boshqa birliklar, nutq vaziyati va kommunikativ maqsad bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli, bir so'z turli kontekstlarda turlicha ma'nolarni anglatishi mumkin.

Leksik va kontekstual ma'no o'rtasidagi munosabat o'zaro to'ldiruvchi xarakterga ega. Leksik ma'no umumiy semantik asosni belgilasa, kontekstual ma'no uni konkretlashtiradi va nutq ehtiyojiga moslashtiradi. Ya'ni, so'zning lug'aviy ma'nosi nutq jarayonida kontekst orqali aniqlashtiriladi va ma'lum ma'no ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bu jarayon til birliklarining kommunikativ samaradorligini ta'minlaydi.

Kontekst yordamida leksik ma'no kengayishi yoki torayishi mumkin. Ba'zi hollarda so'z o'zining asosiy ma'nosidan tashqari qo'shimcha, ko'chma ma'nolarda qo'llanadi. Bu esa metafora va metonimiya kabi semantik jarayonlar orqali amalga oshadi. Natijada, til tizimi boyib boradi va yangi ma'no qatlamlari yuzaga keladi. Shu bilan birga, kontekst orqali ma'no aniqligi ta'minlanib, nutqdagi noaniqliklar bartaraf etiladi.

Diskurs darajasida esa leksik va kontekstual ma'no o'rtasidagi munosabat yanada murakkablashadi. Bu yerda so'z ma'nosi faqat alohida gap doirasida emas, balki butun matn, uning mavzusi va kommunikativ maqsadi bilan bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli, til birliklarini to'liq anglash uchun ularni kengroq nutqiy muhitda o'rganish zarur.

Zamonaviy lingvistikada leksik va kontekstual ma'noni o'rganishda turli metodlardan foydalaniladi. Semantik tahlil so'zning asosiy ma'nosini aniqlashga xizmat qilsa, kontekstual va diskurs tahlili uning nutqdagi funksional xususiyatlarini ochib beradi. Pragmatik yondashuv esa nutq ishtirokchilarining niyatini hisobga olgan holda ma'noni talqin qiladi. Ushbu metodlar birgalikda til birliklarining semantik tabiatini chuqurroq o'rganishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, leksik ma'no va kontekstual ma'no til tizimining

ajralmas va o'zaro bog'liq komponentlari hisoblanadi. Leksik ma'no so'zning umumiy semantik asosini belgilasa, kontekstual ma'no uni nutq jarayonida konkretlashtiradi va kommunikativ ehtiyojga moslashtiradi. Ushbu ikki turdagi ma'no o'zaro uyg'unlikda ishlagan holda til birliklarining to'liq va aniq talqin qilinishini ta'minlaydi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar ushbu munosabatni yanada chuqurroq o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu tilshunoslikning nazariy va amaliy sohalari uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov, N. Til va tafakkur masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
2. Nurmonov, A. Zamonaviy lingvistika asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Rahmatullayev, Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2018.
4. Sayfullayeva, R. Til birliklari va ularning semantikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Yo'ldoshev, B. O'zbek tilining nazariy grammatikasi va leksikologiyasi. – Toshkent: Tafakkur, 2019.
6. Hakimov, M. Diskurs va kontekst muammolari. – Toshkent: Akademnashr, 2022.
8. Ne'matov, H. Tilshunoslikning dolzarb masalalari. – Toshkent: Fan, 2017.
9. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge, 2019.
10. Saeed, J. I. Semantics. – Oxford, 2016.
11. Evans, V. How Words Mean. – Oxford, 2009.